

ÖZNE TÜRLERİNİN TASNİFİNE DAİR BİR ÖNERİ

Çiğdem USTA*

Özet

Öznenin sınıflandırılması, Türkiye Türkolojisi'ndeki tartışmalı konulardan biridir. Araştırmacılar, pek çok farklı özne başlığı kullanmış; bu durum karmaşaya yol açmıştır. Bu çalışmada, özne türlerinin tasnifini sadeleştirmeyi amaçlayan iki ana başlık önerilmiştir. Bu başlıklardan "derin özne", cümledeki yargıyı gerçekleştiren/yapan ama derin yapıdan hiçbir şekilde yüzeye çıkarılmayan, bağlamla ortaya konulan varlığın karşılığı olarak tasarlanmıştır. "Yüzey özne" ise, sözlüksel olarak veya yükleme kodlanarak yüzeye çıkarılan özne olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özne, derin özne, yüzey özne, boş özne, açık özne

Abstract

Classification of the "subject" is a controversial topic in the Turkish linguistics. Researchers have defined various subject classes, which led to confusion. In this work, two classes of subjects are proposed, in order to simplify their classification. First class, called "deep subject", is a presence that realizes the action in the sentence and that is implied by the context, but never brought to the surface. The second class, called "surface subject", is brought to the surface either lexicographically or by being coded to the verb.

Keywords: Subject, deep subject, surface subject, null subject, overt subject

Öznenin sınıflandırılması, Türkiye Türkolojisi'nde çok tartışılan konulardan biridir. Araştırmacıların aynı özne türlerini, ayrı terimlerle adlandırması ve değişik bakış açılarıyla farklı özne türleri belirlemesi, bir karmaşaya yol açmıştır. Hamza Zülfiyar (1995), Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı'nda, bu konuyu tartışmaya açmış ve bilginlerin özne teriminde birleştiklerini; ancak öznenin türleri konusunda fikir birliği sağlayamadıklarını dile getirmiştir. Turan'a göre de (1999: 73), bugüne kadar özne üzerindeki çeşitli tasarruflar, öznenin bir kimlik sorunu olduğunu göstermektedir. Gökçe'nin (2007), pek çok araştırmacı tarafından önerilen, birçok özne tanım ve tasnifini özetleyen "Özne Türleri Üzerine" adlı makalesi de, bu soru-

* Dr. Çiğdem Usta, Fener Lisesi (Rize), cigdemusta@hotmail.com

nu net bir şekilde göstermesi bakımından önemlidir. Özneye dair bu karmaşık tablonun en güzel ifadesi ise Ertürksoy (2005: 17) tarafından dilbilgisi kitaplarında tespit edilen, özne çeşitleridir:

“Gerçek özne, gerçekte kimse, gramerce özne, sözde özne, mantıkça özne, güçte kimse, mantıkça kimse, görünmez özne, görünür özne, örtülü özne, dolaylı özne, belirsiz özne, gizli özne, açık özne, ortak özne, açıklamalı özne, açıklayıcıdan özne, yinelenmiş özne, pekiştirilmiş özne, pekiştirmeli özne, kalıplaşmış özne, bağlaçlı özne, seslenmeli özne, kayan özne, bildirme koşacıyla özne, dönük kimse, karşılıklı kimse, ortaklaşa kimse, ettiren kimse, olduran kimse, yapıcı özne, etkileyici özne, etkisiz özne, etkilenen özne, imeceli özne, yaptırıcı özne, aracılı özne, baskıcı özne, zorlayıcı özne, olucu özne, anlatımsal özne.”

Bu çalışmada, özetlendiği üzere bir sorun olarak kabul edilen *özne türlerinin tasnifine* dair bir sınıflandırma önerisi sunulmaktadır. Karmaşanın asıl kaynağı fiil cümleleri olduğu için özellikle fiil cümleleri üzerinde durulmaktadır. Baz alınan özne tanımı, “cümlede yüklem içerdiği eylemi yapan, gerçekleştiren veya olan varlık” şeklindedir. Gramer kurallarını zorlayan deyim, kalıplaşmış söz vb. şeklindeki cümleler, kapsam dışında bırakılmaktadır. Tasnifte belirlenen temel özne başlıkları ise “derin özne” ve “yüzey özne” şeklindedir.

Derin-Yüzey Yapı Terimlerinden Derin ve Yüzey Özneye

Derin yapı ve *yüzey yapı*, 17. yüzyılda Port-Royal okulu tarafından ortaya atılan ve Chomsky tarafından geliştirilen bir teorinin terimleridir. Bu teoriye göre, bir cümlenin derin ve yüzey yapı olmak üzere iki ana katmanı vardır. Derin yapı, cümlenin soyut, algılanan/varsayılan, tamamen anlamsal kısmıdır. Yüzey yapı ise, somut, biçimsel ve sentaktik kısmıdır. Derin yapıdaki verilerin hepsi, çoğunlukla yüzey yapıya çıkarılmaz. Bu nedenle yüzey yapıda bazen boşluklar varken derin yapı her zaman tam doluluğa sahiptir (Demirci 2010; Üstünova 2010¹).

İşte derin özne ve yüzey özne terimleri, ilhamını bahsi geçen derin ve yüzey yapı kavramlarından almaktadır. Bu terimlere uzanan fikrin oluşmasında ise edilgen-meçhul fiilli cümlelerin özneleri üzerine yapılan tartışmalar etkindir. Konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle bu görüşleri sunmakta fayda vardır.

¹ Chomsky tarafından geliştirilen ve birçok bilim adamının katkısıyla genişleyen “Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi”ni Türkçe açısından irdeleyen ve inceleyen Uzun, derin ve yüzey yapı kavramlarını şu şekilde izah eder:

“Derin yapı, öbek yapı kuralları ile üretilen yapıdır. Bu yapı, anlambilimsel bileşene girdi oluşturur ve anlambilimsel olarak orada yorumlanır. Anlambilimsel olarak yorumlanma, kabaca tümcenin anlamlandırılması anlamına gelir... Derin yapılar uygulanan dönüşümlerin çıktısı, “yüzey yapı”dır. “Türemiş yapı”nın yerini alan bu yapı, doğrudan sesbilimsel bileşene girdi oluşturur ve orada sesbilimsel olarak yorumlanır. Sesbilimsel olarak yorumlanma, kabaca, tümcenin sesletilmesi anlamına gelir (2000: 55-56).”

Edilgen Fiilli Cümlelerin Öznesi Hakkında Alanyazındaki² Bakış Açıları:

Edilgen fiilli³ cümlelerin öznesiyle ilgili *temelde* dört bakış açısı dikkati çekmektedir: *Bunlardan ilki, sözde özne görüşüdür.* Bu görüş taraftarları (Ediskun 2010: 333; Yılmaz 2003; Şimşek 1987: 50; Koç 1996: 11) etken fiilli cümlelerde nesne olan ögenin edilgen cümlelerde özneye değiştiğini, dolayısıyla gerçek özne değil “sözde” özne olduğunu kabul eder. Koç (1996: 11), bu durumu şu şekilde izah eder:

“Edilgen fiil de etken fiil gibi özne alır.” demek “Dünya düzdür.” demekten farksızdır. Hiçbir dilde, edilgen fiil gerçek özne almaz. Edilgen fiil, eğer geçişli fiil kökünden türemişse gerçek özne almaz ama sözde özne ve örtülü özne alır.”

Bu görüş sahipleri “sözde” ibaresiyle gerçekte işi yapan başka bir varlığın olduğunu kabul eder görünmektedir. Ama adeta onlar için nesneyi (sözde) özne olarak kabul etmek bir mecburiyettir. Duru, bu mecburiyetten şöyle bahseder:

“Sözde (gramatikal-dilbilgisel) özne, aslında eylemi gerçekleştiren değil de, eylemden etkilenen varlık olduğu halde özne olarak kabul etmek zorunda kalmılan özne görünümümlü cümle ögesidir (Duru 2008: 43).”

İkinci görüş, gerçek (normal) özne görüşüdür. Bu görüş sahipleri, edilgen fiilli cümlelerdeki özneyi, sözde değil, gerçek (normal) özne olarak kabul eder. Sözde özne taraftarlarının özneyi etken fiile göre değerlendirdiğini, oysa öznenin edilgen fiile göre aranması gerektiğini belirtirler. Böyle düşünenlerden Turan (1999: 76), konuyu “*Yollar ağaçlandırıldı.*” ve “*Mektup benim tarafımdan yazıldı.*” cümlelerinde, “yollar” ve “mektup” kelimelerinin sözde özne kabulüne itiraz ederek açıklamaya çalışır:

“Halbuki buradaki cümlelerin aktivitesi, zaten pasiflikte aktiflik olarak düşünülmüştür, düşünülmelidir. Yollar ve mektup, ağaçlandır- ve yaz- aktivitesinde değil, ağaçlandırıl- ve yazıl- aktivitesinde aktiftirler. Dolayısıyla gerçek(ten) öznedirler. B fiiline göre olması gereken özne, A fiiline göre aranmış oluyor. Üstelik nesne konumunda ele alınıyor.”

Ercilasun da (TGST 1995: 49-50), Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı’nda bu konuya temas etmiş ve “*Çocuklar doyuruldu.*” örneğinden yola çıkarak görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

² “Alanyazın” terimi, çalışmada, dar manada yani yalnız Türkiye Türkolojisi’ni ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır.

³ Ergin (1998: 204-206), geçişli fiilden türeyen edilgen fiiller için *pasif fiil*, geçişsizden türeyenler içinse *meçhul fiil* tabirlerini kullanmıştır. Kimi araştırmacılar, aynı ekle türediği için edilgen-meçhul ayrımını gereksiz bulurken (Koç 1996: 10-11) Ercilasun gibi araştırmacılar, Ergin’in yaptığı gibi bir ayrımı gerekli görür (TGST 1995: 50). Son dönem çalışmalarında ise meçhul fiil yerine geçişli-edilgen fiil ve pasif fiil yerine de geçişsiz-edilgen fiil terimleri tercih edilmektedir (bk. Kayar 2006).

“...Yine yabancı mantığıyla gidiliyor. “Doyuruldu” fiilinin öznesinin “çocuklar” olduğu açıkça görülüyor. Burada söz konusu olan “doyuruldu” fiildir. Bunun da öznesi “çocuklar”dır. Bu cümleyi, “Bakıcı çocukları doyurdu.” şekline sokarsanız bu defa başka yapıda bir cümle kurarsınız. Burada elbette “Bakıcı çocukları doyurdu.” cümlesinin öznesi de bakıcıdır. Ama buradaki fiil “doyurulmak” değil “doyurmaktır.””

Üçüncü görüş ise öznesizlik görüşüdür. Bu fikirde olanlar, “sözde” veya “gerçek” özne olarak kabul edilen öğeyi nesne olarak kabul etmek gerektiğini belirtirler. Böylece, edilgen fiilli cümlelerin öznesiz olduğunu kabul ederler⁴. Atabay vd. (2003: 44-45) bu fikrin taraftarlarındandır:

“[Yüklemi ister geçişli, ister geçişsiz edilgen eylemle kurulmuş olsun bu tür tümcelerde özne yoktur. Ancak geçişli edilgen eylemin yüklem olduğu tümceler değişik bir özellik göstermektedir. Eylemin özelliği nedeniyle, bu tür tümcelerdeki belirtisiz nesnelere, şimdiye değin kimi dilbilgisi yapıtlarında sözde özne adıyla incelenmiştir. Bu tür tümcelerde yapılan iş kadar işe konu olan nesnenin de önemli olmasına karşın eylemi yapan açıkça belirtilmediğinden nesne, özne olarak belirlenemez. Örneğin “Kaç liralık makbuz kesilecek?” tümcesinde makbuzların kimin tarafından kesildiği belli olmadığından özne yoktur ve “kesilecek” yüklemiyle birlikte, belirtisiz nesne olan “makbuz” sözcüğü de önemlidir.”

“Edilgen fiiller geçişsiz olur.” şeklindeki geleneksel yaklaşıma da karşı çıkan bu görüş⁵, Boz tarafından da şu şekilde açıklanmıştır:

“[Edilgen tümcelerde mantıksal olmayan öznenin yani nesnenin, sözde özne olarak kabulü yerine bu tür tümcelerin öznesiz kurulduğunu ve edilgen tümcelerin de nesne alabileceklerini kabul etmek daha doğru olmaz mı? Ör. “Ayşe çok sevildi” tümcesinde “sevilen” yani nesne “Ayşe”dir, diğer taraftan “seven” yani özne yoktur. Bu durumda “Ayşe”nin sözde özne olarak kabul edilmesinin gereği var mıdır? (2007: 106).”

Son görüş ise, “İşi yapan gerçek bir öznenin varlığı” görüşüdür. Bu görüş taraftarları, edilgen fiillerin öznesi olduğunu; fakat bu öznenin yüzeyde gösterilmediğini savunur. Bu nedenle, bu tip tümcelerde özne olmadığını iddia etmenin de, nesneyi özne yerine koymanın da yanlış olduğunu belirtir. Demirci (2010: 299-300) ve Üstünova (2006: 244) bu konudaki fikirlerini şu şekilde izah eder:

“Öte yandan öznesi olmayan fiil cümleleri olduğunu ileri sürmek de yüzey yapıdan hareket etmekle alakalıdır. Fiil çekimlenmiş ise bir faile bağlanmış

⁴ Bilgegil de (2009: 30) yüklemi edilgen fiil olan cümlede, “Kapı açıldı.” örneğindeki gibi öznenin ya söylenmediğini ya da “Bu kitap (naçizleri) tarafından hazırlanıyor.” örneğindeki gibi “tarafından” sözüyle cümleye bağlandığını ifade eder.

⁵ Bu fikrin diğer bir temsilcisi de Bulak’tır (2013: 1117). Geçişli-edilgen fiilin yüklem olduğu cümlelerde öznenin olmadığını, bu cümlelerdeki düz tümlecenin (nesnenin) özne olarak değerlendirilmesinin de gereği olmadığını belirtir. Ona göre geçişsiz-edilgen (meçhul) fiillerin yüklem olduğu cümlelerde de özne yoktur.

demektir; fakat fail cümlelerin yüzeyinde ifade edilmemiş olabilir. Dolayısıyla bu cümlelerin öznesi yok demek, derin yapıyı yok saymak demek anlamına gelir.”

“Edilgen çatıda özne, cümle dışında bırakılır. Böylece bildiri, eyleyenin kestirilemeşiyle yüzey yapıda yoksullaşır. Bu; bildiride öznenin anlamsal değeri olmadığı, yeri olmadığı anlamına gelir. Ancak öznenin yokluğunu göstermez. Sadece öznenin egemenliğine son verilmiş, bazen de egemenlik el değiştirilmiş olur. Dolayısıyla edilgen eylem, öznesi olmayan eylem değildir.”

Meçhul Fiilli Cümlelerin Öznesi Hakkında Alanyazındaki Bakış Açıları:

Bu tip cümlelerde, yüzeyde ne sözde ne de gerçek özne olarak vasıflandırılacak bir öge vardır. Bu nedenle alanyazındaki yaygın kanaat, meçhul fiilli tümcelerın öznesiz olduğu şeklinedir. Ergin (1998: 204), meçhul fiillerin fail istemeyen, çekim sırasında faili olmayan, gösterdiği hareketin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan fiiller olduğunu belirtir. Korkmaz (2007: 549) meçhul fiilli öznesi belli olmayan bir çatı tipi olarak değerlendirir ve bu çatıda öznenin gerçekten bilinmediğini, cümlelerin öznesiz olduğunu ifade eder. Ercilasun ise (TGST 1995: 50), “Bu fiiller (meçhul fiil) gerçekten öznesiz fiillerdir. Bunlar özne almaz. “Otobüslere binilmiyor.” cümlesinde özneyi bulamazsınız.” diyerek aynı görüşü dile getirir. Gülsevin de (2011: 1182), “Yüklemi meçhul fiil (geçişsiz-edilgen) olan cümlelerde özne bulunamaz.” sözleriyle genel kanaati tekrarlar.

Bu konudaki karşıt fikir ise Üstünova tarafından belirtilmiştir. Üstünova (2006: 245-246) meçhul fiil yerine geçişsiz-edilgen eylem terimini tercih eder ve aynı edilgen fiillerde olduğu gibi meçhul fiilli cümlelerde de eylemin gerçekleştirilmesini sağlayan bir öznenin var olduğunu ama kestirilemez olduğu için yüzeye geçirilmediğini iddia eder.

Derin ve Yüzey Özne

Fiil tümcelerindeki özne, kimi sebeplerle⁶ bazen yüzeye çıkarılmaz. Bu durum, yukarıda sunulduğu gibi meçhul fiillerde özne olmadığı, edilgen fiillerde ise nesnenin sözde veya gerçek özne olduğu ya da öznesizlik görüşüne neden olmaktadır. Ancak özne tanımının açıkça ortaya koyduğu üzere *her eylemin bir gerçekleştireni/yapanı/olanı olduğuna göre her fiil cümlesinin de bir öznesi vardır*⁷. Bu durumda “öznesizlik” fikri, sağlıklı

⁶ Shibatani (1985: Cook 2006: 2) bu sebebi, eyleyeni odaktan uzaklaştırma olarak açıklar. Hatipoğlu (1982: 116), “Gerçek öznenin belirtilmesi gerekli görülüyorsa ya da belirtisiz nesneye önem verilmek isteniyorsa, tümcede edilgen eylem kullanılır.” derken Bulak (2012: 429), “[yüklemin bildirdiği iş, oluş ve hareketi yapanın yani öznenin önemli görülmediği durumlarda özne kullanılmaz ve yüklem edilgen çatılı bir fiilden oluşur.” demektir.

⁷ Cook (2006: 2), edilgenlerin eyleyici gerektirdiğini ama bu eyleyicinin açıkta görülmediğini söyler. Aynı görüş meçhul fiiller için de geçerlidir.

görünmemektedir. Ayrıca tanıma uymayan şekilde eylemden etkilenen bir varlığın sözde sıfatıyla olsa da özne olarak belirlenmesi yani nesneye özne payesi verilmesi de tartışmalı kabul edilmelidir. Nitekim Delice (1998), "Cümlede nesneyi sözde özne ile terimlendirdiğimizde durumu karmaşık hâle getirmiş oluruz. Neticede özne türlerinin de özne tanımı ile uyuşması beklenir." diyerek bu gerçeğe işaret eder.

Bu verilerin ışığında ve meçhul/edilgen fiiller için özneyi derin yapıda arayan görüşlerin ilhamıyla "*derin yapıda bırakılarak yüzey yapıya hiçbir şekilde çıkarılmayan; bağlamla anlaşılması beklenen; edilgen, meçhul ve etken görünümlü edilgen cümlelerde ortaya çıkan ve nihayetinde eylemin gerçek eyleyicisi olan özne*"yi karşılamak için *derin özne* teriminin uygun olabileceği düşünülmektedir. Aşağıda böyle cümlelerden örnekler yer almaktadır.

(1) "Düğünüvi, iki hamamı da konukları için kapattırmıştı. Hamamlar doldu taşı, tellaklar sabunladı konukları, çocukları, her taraf buhar oldu, buhar doldu. *Düğün evinin kesesinden gazozlar da içildi* (SG, 176)."

Özne: Konuklar

Özne Çeşidi: Derin Özne

(2) "(Hz. Peygamber) Dostu **Hz. Ebubekir**'in evine gelir gelmez hicrete izin verildiğini, **beraberce** göç edeceklerini haber verdi ve hazırlığın yapılmasını istedi. Hicret plânı beraberce hazırlandı; tatbik edilecek plân dikkatlice gözden geçirildi ve *geceleyin gizlice Mekke'den çıkılarak Sevr Dağı'na yaya olarak gidilip oradaki mağaraya gizlenildi* (ES, 20)."

Özne: Hz. Ebubekir ve Hz. Peygamber

Özne Çeşidi: Derin Özne

(3) "Köy kâtibi Jdanov evrak kutusunun başında durmadan kâğıt karıştırıyordu. Muhtarın odasına her giriş çıkışında yüzünden ter boşanıyordu. Muhtar bir seferinde,

— Bize bir çay demleyin, Jdanov (demişti.)

— Başüstüne.

— *Demli olsun.*

— Olur efendim (KAF, 48)."

Özne: Jdanov

Özne Çeşidi: Derin Özne

(4) "Hızını alamayan Setterhan bu kez duvarlardaki bütün çerçeveleri, resimleri, levhaları yerinden indirdi. (Çırak) Süavi'nin eline bir bez tutuşturdu, "Sil" dedi, "*Pırıl pırıl parlasınlar. Tek leke kalmasın* (NA, 510)."

Özne: Çırak Süavi

Özne Çeşidi: Derin Özne

(1)'deki sözkonusu cümlenin yüklemi edilgen bir fiilden ibarettir ve buradaki özne, derin özne olan gazozu içen konuklar (onlar)'dır. Bu özne,

derin yapıda bırakılmış, yüzeye çıkarılmamış ve böylece yüzey yapı edilgen bir formla oluşturulmuştur. (2)'deki italik yazılmış örnekte, yüklem meçhul fiilden ibarettir. Özne, gizlenme işini yapan Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir'dir (onlardır). Bu özneler, cümlenin yüzeyinde olmadığı için derin öznedir. (3)'teki cümlede yapı olarak edilgen olmayan ama bağlamın katkısıyla edilgen fonksiyon gösteren bir birleşik fiil vardır. Bir çayın kendi kendine demli olması mümkün değildir. Bunu gerçekleştirecek olan kişi, Jdanov (o)'dur. Jdanov, derin öznedir. (4)'teki cümle de aynı şekilde etken biçimli edilgen fonksiyonlu bir fiil içermektedir. Burada, tabakları parlatacak ve leke bırakmayacak kişi, çıkarık Süavi'dir.

Yüzey özne ise, derin yapıda bırakılmayan⁸; sözlüksel olarak veya yükleme kodlanarak yüzey yapıya çıkarılan tüm özneleri içeren bir terim olarak tasarlanmıştır. Bu öznelerden sözlüksel olan ve kimi zaman genel kabulün aksine -CA, "tarafından" gibi ilaveler alabilen özneler, "açık özne" alt başlığında ele alınabilir⁹. Yalnız yükleme kodlanarak yüzey yapıya çıkarılan yüzey öznelerse "boş özne" tabiriyle karşılanabilir. Bu noktada gizli özne diye bir öznenin olmadığı, yükleme kodlandığı anda öznenin açık olduğu düşünülmektedir. Aşağıda yüzey özne içeren cümlelere örnekler yer almaktadır.

"Gerçek bir köle olduğumun bilincine işte burada vardım (BÖ, 192)."

Özne: Ben

Özne Çeşidi: Yüzey Özne-Boş Özne

"Sıkıntıyla soluyarak saatine baktıØ (BE, 82)."

Özne: O

Özne Çeşidi: Yüzey Özne-Boş Özne

"Şehzade Selim, miğferini başından çıkarıp sağ elinin parmakları ucunda tutarak havaya kaldırdı (ŞS, 35)."

Özne: Şehzade Selim

Özne Çeşidi: Yüzey Özne-Açık Özne

"Bunu *ben dahi* göremeyeceğim (KDM, 101)."

Özne: Ben (dahi)

Özne Çeşidi: Yüzey Özne-Açık Özne

⁸ Bu tasnifin ana fikrine göre isim cümlelerindeki öznelerin tamamı "yüzey özne"dir.

⁹ Ergin (1998: 399), Karahan (2007: 19) gibi araştırmacıların dile getirdiği ve alanyazında yaygın bir kanaat olarak görülen görüşe göre öznenin yalın halde olması gerekir. Ancak son dönemde Baydar (2008), Boz (2009) gibi kimi araştırmacılar, öznenin farklı "hal"lerde olmasının mümkünlüğüne değinir. Ayrıca Tariktaroğlu da (1996), "Bu bina, mimar tarafından yapıldı." cümlesinde, "mimar"ın *tarafından* kelimesi ile bağlanan gerçek özne olduğunu ifade ederek öznenin bazı ilaveler alabileceğini kabul etmiştir.

“Ama tuz saçıldı diye biri ölecek dediğimde, aptalca şeylere inanmamam gerektiğini *sen kendin* söyledin (VK, 17).”

Özne: Sen (kendin)

Özne Çeşidi: Yüzey Özne-Açık Özne

“Yedi yüzlü yıllarda, birçok hikâyede Deli Şair diye anılan Abdul Yasar Al-Hazrid isminde bir Arap *tarafından yazıldı* (SH, 105).”

Özne: Birçok hikâyede Deli Şair diye anılan Abdul Yasar Al-Hazrid isminde bir Arap (tarafından)

Özne Çeşidi: Yüzey Özne-Açık Özne

Sonuç

Türkiye Türkolojisi’nde genel olarak edilgen fiilli cümlelerde nesnenin *sözde veya gerçek özne* olarak kabul edildiği görülmektedir. Bununla birlikte nesnenin *özne olarak isimlendirilmesine karşı çıkan* araştırmacılar da vardır. Bunlardan bazıları *bu cümleleri öznesiz kabul* ederken kimi de *derin yapıda gerçekten işi yapan/gerçekleştiren bir öznenin* varlığına işaret etmektedir. Meçhul fiilli cümlelerde ise genel yaklaşım *bu tümcelerin öznesiz olduğu* üzerinedir. *Az sayıdaki araştırmacı* ise anlamsal bir bakış açısıyla bu tümcelerde de eylemin gerçekleşmesini sağlayan ama kimi zaman kestirilemez olduğu için yüzeye çıkarılamayan bir öznenin varlığından bahseder.

Bu çalışmada, fiil cümlelerinde her cümlelerin *yargıyı gerçekten yapan/gerçekleştiren veya olan bir öznesi* olduğu görüşünden hareket edilmektedir. Bu özne, dil ekonomisi veya öznenin üzerine çekilen dikkati başka öğeye çekmek için kimi zaman yüzeye çıkarılmaz. Bu tip özneler için, *derin özne terimi* kullanılabilir. Çeşitli sözlüksel birimlerle veya yalnızca yükleme kodlanarak yüzeye çıkarılan özneler ise *yüzey özne* terimi ile karşılanabilir¹⁰. Bu öznelerden, sözlüksel olanlar için uluslar arası alanyazında kullanılan terimlerden *açık özne*, yükleme kodlananlar için de *boş özne* tabiri uygun olabilir. Sonuçta gerçek, sözde, örtülü, gizli, belirsiz, mantıkça, gramerce, dilbilgisel vb. diğer tüm özne terimlerinden oluşan

¹⁰ Banguoğlu’nun da özneye dair görüşleri ilgi çekicidir. Özne yerine “kimse” terimini tercih eder. Ona göre kimse, cümlede kılanı ve olanı temsil eder. Temelde kimseyi “gramerce kimse” ve “mantıkça kimse” olarak ikiye ayırır. Gramerce kimse, cümlede kimse işleyişinde bulunan kişidir. Gramerce kimsenin doğrudan doğruya kılan veya olanı temsil etmediği durumlarda mantıkça kimseden söz edilir. Mantıkça kimse, bilinsin bilinmesin asıl olan ve kılan kimseyi temsil eder. Bu noktada, “gramerce” ve “mantıkça kimse”nin “yüzey” ve derin özne” ayrımıyla örtüştüğü düşünülebilir. Ancak Banguoğlu’na göre mantıkça kimsenin olduğu cümlede gramerce kimse de vardır. Yani, “Haftalıklar cuma günü verildi.” cümlesinde haftalıklar, gramerce kimsedir. Cümlede görülmeyen “fabrika” ise mantıkça kimsedir (Banguoğlu 2007: 525-526; 544). Oysa bu makaleye göre bir cümlede ya yüzey özne ya da derin özne vardır. İkisinin bir yerde olması mümkün değildir. Buna göre bahsi geçen örnekte, haftalıklar, nesne (herhangi bir özne çeşidi değil), fabrika ise derin öznedir.

sınıflandırmaların yerine yalnız derin ve yüzey özne (-açık/boş özne) terimlerinden oluşan sade bir sınıflandırma önerilmektedir. Bu noktada dilin neticede bir anlam üretme faaliyeti olduğu ve bu nedenle özne meselesine de yukarıda özetlenen ilk üç görüşte olduğu gibi *yalnız* sözdizimsel bir bakış açısı ile yaklaşamayacağı fikri gözetilmektedir. Araştırmacıların dikkatine sunulan ve geliştirilmeye açık olan bu önerinin, özne tasnifi meselesine katkıda bulunacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- ATABAY Neşe- Sevgi Özel-Ayfer Çam (2003), *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- BANGUOĞLU Tahsin (2007), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK
- BAYDAR Turgut (2008), "+DAn Ekli Özne Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 679: 19-24.
- BİLGEGİL M. Kaya (2009), *Türkçe Dilbilgisi*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- BOZ Erdoğan (2007), "Adın Yükleme (Nesne) Durumu ve Tümçenin Nesne Ögesi Üzerine", *Turkish Studies*, 2 (2): 102-108.
- (2009), "Türkiye Türkçesinde Özne Durum Biçimbirimi Alabilir mi?", *Turkish Studies*, 4 (3): 2371-2377.
- BULAK Şahap (2012), "Türkiye Türkçesinde Düz Tümleş (Nesne)", *Turkish Studies*, 7(1): 419-438.
- (2013), "Özne Türleri Üzerine", *Turkish Studies*, 8 (1): 1101-1127.
- COOK K. William (2006), "Hawaiian Passive/Imperative Particle", *Voice and Grammatical Relations* (edited by Tasaku Tsunoda-Taro Kageyama), Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins: 1-14.
- DELİCE İbrahim (1998), "Türkçe Sözdiziminde Özne", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.6: 191-208.
- DEMİRCİ Kerim (2010), "Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından Ne Anlıyoruz?" *Turkish Studies*, 5 (4): 291-304.
- DURU M. Özgür (2008), *Türk Dilinde Edilgen Çatı*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- EDİSKUN Haydar (2010), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERGİN Muharrem (1998), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- ERTÜRKSOY Alpaslan (2005), *Türkiye Türkçesinde Cümlede Özne*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GÖKÇE Aziz (2007), "Özne Türleri Üzerine", *İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildiri Kitabı*, İstanbul: 189-218.

- GÜLSEVİN Selma (2011), "Geçişli Fiillerle Kurulmuş "Deyimleşmiş Birleşik Fiiller" in Yüklem Olduğu Cümlelerde Nesne Meselesi", *Turkish Studies*, 6 (1): 1181-1185.
- HATİPOĞLU Vecihe (1969), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAHAN Leyla (2007), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAYAR Burcu (2006), *Japonca ve Türkçede Edilgenlik*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Ankara (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KOÇ Nurettin (1996), "Özneyle İlgili Sorunlar", *Türk Dili Dergisi*, C: I, S. 529: 7-15.
- KORKMAZ Zeynep (2007), *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SHİBATANİ Masayoshi (1985), "Passives and Related Constructions: A Prototype Analysis", *Language*, Vol.61: 821-848.
- ŞİMŞEK Rasim (1987), *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon: Kuzey Matbaası.
- TARİKTAROĞLU, Abdurrahman (1996), "Türkçede Özne Sorunu", *Türk Dili*, S. 536: 192-194.
- TGST (1995), "*Türk Gramerinin Sorunları*" Toplantısı (22-23 Ekim 1993), Ankara: TDK.
- TURAN Zikri (1999), "Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 13: 73-85.
- YILMAZ Engin (2003), "Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi İle İlgili Meseleler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten 2001/I-II*, Ankara: TDK Yayınları: 251-289.
- UZUN N. Engin (2000), *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual.
- ÜSTÜNOVA Kerime (2006), "Yüklem Yalnız Özneyi mi İçinde Taşır?", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 11: 241-250.
- (2010), "Yüzey Yapı-Derin Yapı Kavramları Üzerine", *Turkish Studies*, 5 (4): 697-704.
- ZÜLFİKAR Hamza (1995), "Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı", "*Türk Gramerinin Sorunları*" Toplantısı (22-23 Ekim 1993), Ankara: TDK: 43-51.

ÖRNEKLERİN ALINDIĞI ESERLERİN KAYNAKÇASI

- BE, Ahmet Ümit (2012), Bab-ı Esrar, İstanbul: Everest Yayınları.
- BÖ, İskender Pala (2012), Babil'de Ölüm, İstanbul'da Aşk (Cep Boy), İstanbul: Kapı Yayınları.

- ES, Recep Akakuş (1973), Eyyüp Sultan ve Mukaddes Emanetler, İstanbul: Eyüp Sultan Dini Hizmetler Derneği.
- KAF, Ahmet Şentürk (1976), Kafkaslı: Kafkasya'dan Çıkarılanların Dramı, İstanbul: Çığır Yayınları.
- KDM, Dursun Gürlek (2008), Kültür Dünyamızdan Manzaralar, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- NA, Nazan Bekiroğlu (2012), Nar Ağacı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- SG, Akın Tekin (2002), Sahipsiz Gezegen 1, İstanbul: Dönence.
- SH, Rodolfo Martínez (2008), Sherlock Holmes ve Ölülerin Bilgeliği, İstanbul: İthaki Yayınları.
- ŞS, İskender Pala (2010), Şah-Sultan, İstanbul: Kapı Yayınları.
- VK, Lev Nikolayeviç Tolstoy (2007), Vatanseverliğe Karşı, İstanbul: Yokuş Yayınları.